

Müller og Søren Kierkegaard. På denne måde anskueliggøres det, hvorfor Mathilde Fibigers første beskedne skridt på kvindeemancipationens bane måtte vække så heftig modstand.

Dorrit Andersen

Asger Nyholm: *Slesvigske gejstlige slesvig-holstenismen indtil 1850* (Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland, nr. 51). Åbenrå 1980. 532 sider.

Asger Nyholms seneste vægtige bidrag til Sønderjyllands kirkehistorie indeholder først og fremmest en omhyggelig underbygget, detaljeret redegørelse for den skelsættende konflikt, som 1849-50 fandt sted mellem gejstligheden i Slesvig stift, for hvilken det af den tyske »centralmagt« indsatte slesvigholstenske statholderskab var den eneste lovlige øvrighed, og de af den danske regering anerkendte myndigheder for Slesvig. Konflikts voldsomhed (man taler ofte om »præstekrigen«) fremgår af, at myndighederne afskedigede henimod halvdelen af de godt 200 gejstlige i Slesvig stift, og at der var 7 gejstlige blandt de 33 personer, som i 1851 udelukkede fra amnestien. Det lykkes Nyholm at trænge dybere ind i begivenhedsforløbet, end nogen før ham har gjort, og navnlig det detektivarbejde, han har udført for at klarlægge beslutningsprocesserne i bestyrelseskommissionen, er beundringsværdigt. Det bør dog nok tilføjes, at den meget detaljerede gennemgang af stoffet helt ned på individplan ikke gør læsningen let.

Nyholms hovedinteresse gælder imidlertid ikke denne konflikt, men de årsager, der fik størstedelen af gejstligheden i Slesvig stift til under treårskrigen at tage parti for slesvigholstenismen og tilmed at føle denne tilslutning

som en pligt over for Gud. Problemet virker som et paradoks, fordi den overvejende del af præsterne var tilhængere af en nyortodoks, højkirkelig retning, hvis idealer på væsentlige punkter var uforenelige med de politiske principper, man finder hos de slesvigholstenske ledere.

Den nyortodokse bevægelse i Hertugdømmerne havde sit udspring i det efternapoleoniske Tyskland og må opfattes som en del af den reaktionære bølge, der i årtierne efter 1815 bredte sig over hele Europa. Den afskyede rationalismen og liberalismen, ville bevare enevælden og ønskede en skole, der var kirkens tjenerinde. Den advarede præsterne mod at beskæftige sig med politik. Efter alt at dømme prægedes den slesvigske gejstlighed endnu i begyndelsen af 1848 af disse synspunkter. Sikre vidnesbyrd om slesvigholstensk aktivitet fra gejstlig side før 1848 er kun de 3 præster, der var medlemmer af den slesvigske stænderforsamling. Det er derfor ikke mærkeligt, at et flertal af præsterne afgav usikre og uklare svar på de spørgsmål, som en dansk undersøgelseskommission i april 1848 stillede dem vedrørende deres holdning til den provisoriske regering. Nyholm taler derfor med rette om »den tavse gejstlighed« i Slesvig.

Kun godt et års tid senere havde de slesvigske præster ganske skiftet mening, hvad deres forhold til politik angik, og optrådte som offervillige, ja fanatiske, talsmænd for den slesvigholstenske sag. De gik nu ind for en fri forfatning, tilskyndede de værnepligtige til at kæmpe mod danskerne og ville kun, hvis nøden tvang dem til det, rette sig efter de kongelige myndigheders befalinger. Dette holdningsskifte blev forståeligt nok mødt med afsky hos gejstligheden i Preussen, hvor man ikke lod sig rokke fra nyortodoksiens konservative synspunkter. Den preus-

siske gejstligheds kendteste talsmand, E. W. Hengstenberg, angreb derfor i 1850 på det voldsomste de slesvig-holstenske præster for at have allieret sig med en gudløs, revolutionær bevægelse.

Hvert af de slesvigske præsters politiske skridt blev imidlertid motiveret med teologisk og kristeligt-moralske argumenter, og nyortodoksiens lære blev formelt ikke forladt. Alligevel virkede det frastødende på mange, at bibelfortolkning, bøn og samvittigheds-kvaler alt for let blev brugt som professionelle præsteredskaber i den slesvig-holstenske politiks tjeneste. Grev Eulenburg, den preussiske repræsentant i bestyrelseskommissionen, skrev til de protesterende præsters førstemand, provst Nielsen i Slesvig, at når man begyndte med at slå det resultat fast, som man ønskede at komme til, så skete det ofte, at man anførte bibelsteder i forbindelse med de største skændelsgerninger. I modsætning til præsterne slog han fast, at spørgsmålet om Slesvigs statsretslige stilling eller det om Hertugdømmernes ret intet havde med religion og kristendom at gøre.

Provst Nielsen, der var blevet superintendant for de tysktalende menigheder, lod sig imidlertid ikke påvirke af Eulenburgs argumentation, og Nyholm har sikkert ret i, at det skyldes Niensens og hans meningsfællers energi og ubøjelighed, at flertallet af præsterne, som endnu i april 1848 havde stået rådvilde over for den provisoriske regering, i 1849-50 forenede sig til en religiøst begrundet modstand mod bestyrelseskommissionen og derved i betydelig grad styrkede den slesvig-holstenske sag.

Nyholm forestiller sig, at Niensens inspirationskilde var teologen Schleiermachers religiøst-nationale forkyndelse under den tyske kamp mod Napoleon. Han antager endvidere, at Nielsen

i overensstemmelse med Schleiermachers idealer opstillede 3 grundsætninger, der viste sig at vinde hurtig genklang i den slesvigske gejstlighed: 1) der skal oprettes en tysk protestantisk nationalkirke, 2) den slesvig-holstenske landskirke skal indgå i denne nationalkirke, 3) Hertugdømmernes gejstlighed må vende ryggen til den rationalistisk inficerede danske kirke.

Det er iøjnefaldende, at disse sætninger er en kirkelig udgave af den verdslige slesvig-holstenisme, og der er ingen grund til at betone Schleiermachers eventuelle rolle for deres opstilling, når de alle kan ses at være udgået fra den radikale slesvig-holstenisme. Den tysknationale ånd, der findes i Niensens kirkelige idealer, er et genskær af den stortyske agitation, der fra 1840 med stormskridt bredte sig ud over hele Tyskland. Der er ikke brug for en teologisk argumentation, når sandsynligheden taler for, at det var den revolutionære ånd i 1848, der fik præsterne til at glemme, at de havde aflagt troskabsed til den enevældige danske konge, og som bevirkede, at de gik ind for Slesvigs forening med Tyskland og forvandlede dem til tilhængere af liberalisme og folkesuverænit.

Hvis det af Asger Nyholm rejste væsentlige spørgsmål om den slesvigske gejstligheds indstilling til religion og slesvig-holstensk politik skal finde et tilfredsstillende svar, kan forskningen ikke holde sig inden for kirkens og teologiens egne rammer. Vel bør Hertugdømmernes kirkehistorie i det 19. århundrede studeres med langt større intensitet, end det hidtil er sket, men det afgørende må være, at man arbejder ud fra den forudsætning, at kirkens historie kun kan forstås, hvis man ser den i forbindelse med det øvrige samfunds udvikling.

I det foreliggende værk har Asger Nyholm imidlertid sat sig et mere be-

grænset mål. Han har villet vise, hvorledes den nyortodokse gejstlighed, der kun ville lade sig lede af teologiske argumenter, uundgåeligt måtte komme i konflikt med en verdslig magt, der ikke kunne indrømme præsteskabet førstepladsen i det politiske liv, og hvorledes det trods al offervilje måtte bukke under i konflikten, fordi det brugte teologien til at tilsløre virkeligheden. Inden for de rammer, som Nyholm selv har opstillet, har han med sit værk ydet et bidrag til den nationale konflikts historie i Sønderjylland, som vil blive stående.

G. Japsen

Vibeke Harsberg: *Nordslesvigske embedsmænd 1848-1851* (Arkivserien nr. 8). Odense 1979. 49 s.

Det dupliserede hæfte rummer statistiske oversigter med kommentar over udskiftningen af nordslesvigske centralembedsmænd, lokale embedsmænd og præster fra det slesvigholstenske oprørs udbrud i 1848 til det danske styres reetablering (Tillisch's afgang 13.7. 1851). Ved nordslesvigske centralembedsmænd forstås embedsmænd i de af den danske regering anerkendte myndigheder, der havde med administrationen af hele Slesvig at gøre. Beklageligvis er der ikke medtaget oplysninger om embedsmændene i de af oprørsregeringerne etablerede centralorganer, skønt de 1848-1849 havde den faktiske magt i Nordslesvig. Statistikkens over præsterne medtager ikke alene de ca. 70 sogne under Slesvig stift, men også de ca. 50 sogne under kongerigske stifter, hvorved kommentarens ræsonnementer over udskiftningen af præsterne og sammenligningen af udskiftningen af verdslige embedsmænd og præster bliver ganske misvisende. Alt i alt bekræfter de statistiske opstil-

linger vor hidtidige viden og deres nytte er derfor begrænset. De mange mindre mangler i kommentaren skal forbigås her. I modsætning hertil er de personalhistoriske oplysninger om de verdslige embedsmænd med de hosføjede litteraturhenvisninger en værdifuld kilde for dem, der beskæftiger sig med Nordslesvigs (og hele Sønderjyllands) historie i denne usædvanligt omskiftelige periode.

G. Japsen

Leo Tandrup: *Ravn I-II. Kristian Erslev. Menneske. Historieforsker. Historieskriver*. (Gyldendal, 1980).

»Så vist som historikerens eget sjæleliv er grundlaget for alt, hvad han opfatter af fortiden, så vist afhænger det af dette sjælelivs omfang og dybde, hvor vidt han kan nå«. Kun fantasien gør det i sig selv døde »kildemateriale« levende, kun i »sammenspil med omgivelserne« fatter man hvordan en personlighed bliver til, og »de historiske genier« – også geniale historikere – bunder dybt i deres eget folks fortid og nutid; de er altid børn af deres tid og fornemmer »den hemmelighedsfulde forbindelse mellem fortid og nutid, og det er det, der gør dem til banebrydere og fornyere af historien«. Disse Erslev-citater, så typiske for det 19. århundrede, genoplivet i situationen efter 1968, er dr. Tandrup's udgangspunkt for de to bind der på næsten 700 sider skildrer den nyere tids mest banebrydende historiker, Kristian Erslev (1852-1930). Bøgerne er smukt udstyret, noterne er forbilledlige, Anette Kruses vignetter yndefulde, billeder og ikke mindst billedtekster er ypperlige, sproget er levende, smidigt og afslappet; kapiteloverskrifterne vil nogle finde krukke, men der er god mening i dem, og den stadige vekslen mellem »Kristian«